

*POLITIČKO-GEOGRAFSKA I DEMOGRAFSKA PITANJA
HRVATSKE. Izd. Savez geografskih društava Hrvatske,
Zagreb 1991., str. 384.*

Objavlivanjem ovog zbornika javnosti se nude nove spoznaje, a znanstveni krugovi potiču na osvjetljivanje brojnih pitanja na koja još nije odgovoreno. Obradene teme tek djelomice pokrivaju do sada nedovoljno istražena područja, pa se nameće potreba daljnjih istraživanja.

Osnovni su povod objavljivanju zbornika radikalne političke i društvene promjene kasnih 1980-ih u Istočnoj Europi, odnosno u zemljama socijalističkog (komunističkog) društvenog uređenja uključujući i Jugoslaviju. Između ostalog, te se promjene ogledaju u prijelazu iz jednostranačkog (totalitarnog) u višestranačko (demokratsko) društveno uređenje i u vezi s tim u prijelazu iz državne planske privrede u slobodno tržišno gospodarstvo. Specifičnost tih promjena na tlu bivše Jugoslavije zasniva se na heterogenosti nacionalnog sastava stanovništva i federalnom odnosu među republikama. To podrazumijeva i različit povijesni i kulturni razvitak, različit gospodarski razvitak i različito shvaćanje demokracije i međusobnog uvažavanja. Navedene društvene i gospodarske promjene moguće su jedino uz veću samostalnost i mogućnost odlučivanja pojedinih naroda, odnosno republika-država. Samo u takvim uvjetima mogu doći do izražaja i opcije izražene na slobodnim demokratskim izborima u svakoj republici posebno. Budući da postojeći federalni ustav ne odgovara novim gospodarskim i društvenim uvjetima, težnja k većoj samostalnosti izražena je u većini republika. Težnjama Hrvatske i Slovenije za što većom samostalnošću, te uređenju međurepubličkih odnosa na konfederalnim osnovama, suprotstavljaju se Srbija i Crna Gora, koje žele zadržati stari komunistički totalitarni sistem, a samostalnost Hrvatske uvjetuju izdvajanjem povijesnih hrvatskih teritorija i njihovim pripajanjem ostatku bivše Jugoslavije. Argumenti velikosrpske politike bez ikakve su znanstvene osnove. U ovom su zborniku obrađena ona političko-geografska i demografska pitanja koja u ovom trenutku najviše opterećuju odnose Hrvata i Srba, sa željom da prosudbe Srbije i Srba u Hrvatskoj dobiju svoje znanstveno utemeljenje.

Zbornik je koncipiran u tri tematska bloka. Prvi blok obuhvaća sedam članaka. S. Šterc analizira opću demografsku sliku Republike Hrvatske. Iz tog članka jasno su vidljiva nepovoljna demografska kretanja u Hrvatskoj u odnosu na ostale dijelove bivše Jugoslavije. Nepovoljna demografska slika R. Hrvatske

odražava se a) u prevelikoj koncentraciji stanovništva na malom prostoru; b) u približavanju nultom prirastu i prirodnom padu broja stanovnika; c) u nedovoljnoj reprodukciji, malom natalitetu i prirodnom prirastu, te u razmjerno velikom mortalitetu; d) u kontinuiranom emigriranju; e) u starenju stanovništva i prijeteloj depopulaciji ukupnog stanovništva.

Članak »Poslijeratne promjene etničkog sastava Hrvatske i utjecaj okruženja« autora, Z. Pepeonika daje analizu etničke strukture Hrvatske u razdoblju nakon drugoga svjetskog rata. Analiza se posebno dotiče udjela pojedinih naroda i narodnosti u Hrvatskoj, te promjena njihova broja i udjela. Također se razmatra rasprostranjenje Hrvata u bivšoj Jugoslaviji, te promjene njihova broja i udjela na općinskoj razini. Kraj članka posvećen je pitanju jedanaest hrvatskih općina s većinskim srpskim pučanstvom; na osnovi relevantnih činjenica poriče se potreba za njihovom autonomijom.

U članku I. Nejašmića, pod naslovom »Iseljavanje iz Hrvatske — brojni aspekt stoljetnog procesa«, analizira se jedan od najznačajnijih demografskih procesa koji utječe na nepovoljnu demografsku sliku Hrvatske, a to je iseljavanje. Autor navodi da je od polovice 19. st. do 1981. godine s današnjeg teritorija Hrvatske u europske i prekomorske zemlje iselilo oko 1,150.000 osoba, a doselilo (izvan teritorija bivše Jugoslavije) 300.000 osoba. Vidimo da je migracijska bilanca izrazito nepovoljna, jer iznosi čak minus 850.000 osoba, što je prosječno 6500 godišnje. Značajna je i nacionalna struktura iseljenog kontingenta. Procjena: 740.000 Hrvata, 80.000 Srba i 330.000 pripadnika ostalih nacionalnosti. Ako se navedenom broju iseljenih Hrvata pribroje i jedna do dvije generacije njihova potomstva, statističkom procjenom dolazimo do broja koji odgovara polovici današnjeg stanovništva Republike Hrvatske.

V. Žerjavić objavljuje članak »Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu«. Ratni gubici stanovništva predmet su čestih političkih zloupotreba, pa ih autor pokušava što objektivnije znanstveno prikazati. Statističkim postupkom izračunao je demografski gubitak od 2,022.000 osoba, a stvarne ratne gubitke stanovništva bivše Jugoslavije od 1,027.000 osoba. Ti su podaci raščlanjeni po republikama i po narodnostima. Vjerodostojnost statističkog izračunavanja provjerena je metodom prikupljanja konkretnih podataka o ratnim žrtvama. Članak I. Crkvenčića »Kretanje broja Hrvata u SR Srbiji i Srba u R Hrvatskoj« (prema službenim podacima statistike) temelji se na službenim podacima jugoslavenskih statističkih popisa stanovništva. Uz primarni osvrt na kretanje broja Hrvata u SR Srbiji te Srba u R Hrvatskoj, posebnu pozornost autor posvećuje analizi kretanja broja Hrvata u Bačkoj do 1921. i kretanja broja Srba u Hrvatskoj do 1971. godine. Cjelokupna analiza prikazana je brojčano u šest tablica s odgovarajućim komentarom u tekstu.

Autorica članka »Socio-demografska struktura Hrvata, Srba i Jugoslavena u Hrvatskoj i Jugoslaviji u razdoblju 1971—1981«, M. Oliveira-Roca, promatra socio-demografsku strukturu navedenih naroda posebno u područjima gdje oni čine većinsko, odnosno manjinsko stanovništvo. Ta su područja za Srbe Srbija bez pokrajina, za Hrvate Vojvodina, te za oba naroda Bosna i Hercegovina. Rezultati analize pokazuju da su u svim promatranim područjima Jugoslaveni mlađi, te da imaju bolju obrazovnu i profesionalnu strukturu nego Hrvati i Srbi. Zatim veće su razlike u društveno-ekonomskoj razvijenosti između promatranih područja nego razlike u socio-demografskoj strukturi između Hrvata

i Srba. Iz toga slijedi da identitet Hrvata i Srba kao naroda treba tražiti izvan tih socio-demografskih obilježja.

S. Šterc analizira »Etničko podrijetlo Jugoslavena u Hrvatskoj«. Jugoslaveni su kao narodnost predmet čestih političkih manipulacija, pa je nužno obaviti podrobniju analizu cjelokupne problematike i rasvijetliti njihovu etnogenezu. Formiranje Jugoslavena kao narodnosti veže se primarno uz a) etnički mješovite sredine; b) gospodarski i kulturno razvijene urbane sredine; c) mješovite obitelji. Jugoslaveni su u osnovi odraz etničkog sastava ukupnoga republičkog stanovništva.

Osnovna problematika drugoga tematskog bloka jest analiza etničkog sastava dijelova Hrvatske s većinskim srpskim pučanstvom. To su sjevernodalmatinske, istočnoličke, odnosno banijsko-kordunske općine. Osnovicu za sveobuhvatniju demografsku analizu čini članak V. Rogića pod naslovom »Hrvatska vojna krajina — temeljna historijsko-geografska problematika«, jer je u tom članku na primjeru hrvatske Vojne krajine dana vrlo precizna procjena uzroka i kulturno-geografskih učinaka organizacije kakva je vojnokrajiska.

Demografsku analizu etničkog sastava dijelova Hrvatske gdje su Srbi većina stanovništva daju članci I. Crkvenčića »Sjeverna Dalmacija — hrvatski most« (Kninsko-drnjski kraj), D. Pejnovića »Promjene etničke strukture istočne Like«, te M. Klemenčića i D. Orešića »Promjene etničkog sastava stanovništva općina Dvor, Glina, Kostajnica, Vojnić i Vrginmost«. Sva navedena područja zahvaćena su emigriranjem, ali je značajno da se broj Hrvata u njima smanjuje brže od broja Srba. Nacionalno mješoviti sastav tih dijelova Hrvatske posljedica je povijesnih okolnosti, tj. smjene stanovništva koja se dogodila u razdoblju kad je na teritoriju Hrvatske bila organizirana obrana kršćanske Europe od Turaka. Istom tematskom bloku pripada i članak A. Bognara »Razvoj etničke strukture Baranje«. Specifičnost je Baranje u njezinu izuzetno osjetljivom geostrateškom položaju između Drave, Dunava i granice s Mađarskom, te u složenom etničkom sastavu u kojem Hrvati imaju relativnu većinu.

Posljednji je tematski blok političko-geografske naravi i sadrži dva priloga. U članku »Novija historijsko-geografska osnovica izvanjskih i unutarnjih granica Jugoslavije s posebnim osvrtom na granice Hrvatske« M. Klemenčić analizira utemeljenje izvanjskih i unutarnjih granica Jugoslavije odnosno Hrvatske, te izdvaja četiri vremenske etape nastanka tih granica: 1) 19. st. i ranija razdoblja; 2) nakon balkanskih ratova; 3) nakon prvoga svjetskog rata; 4) nakon drugoga svjetskog rata. Iako ne potpuno, velikim dijelom današnje republičke granice poštuju stanje iz 1918., odnosno, poklapaju se s granicama povijesnih zemalja koje se tada prvi put udružuju u zajedničku državu tvorevinu. Najvećim svojim dijelom granice Hrvatske imaju vrlo dugi kontinuitet postojanja. Nakon drugoga svjetskog rata, iako uvećan teritorijima koji su u međuraću bili u sastavu Italije ili do 1918. u sastavu Ugarske, hrvatski republički teritorij nije obuhvatio sve hrvatske povijesne zemlje.

U članku »Kritički osvrt na neke zaključke i poruke J. Cvijića u njegovim antropogeografskim istraživanjima« S. Žuljić analizira velikosrpski hegemonizam kao ključno pitanje ne samo odnosa Hrvatske i Srbije već i Srbije spram ostalih jugoslavenskih republika i naroda, te s tim u vezi antropogeografska istraživanja J. Cvijića, koji je bio glavni ideolog velikosrpskog širenja. Njegova istraživanja autor kritički razmatra i osporava neka njegova gledišta.

Objavljivanjem ovog zbornika dotaknuta su određena političkogeografska i demografska pitanja Hrvatske koja do sada nisu dovoljno obrađivana, te je u tome njegova velika važnost. On doduše tek djelomice objašnjava navedenu problematiku, ali zasigurno daje poticaj daljnjem znanstvenom radu koji bi morao dublje i obuhvatnije obraditi problem odnosa Hrvata i Srba i temeljna demografska pitanja Hrvatske.

Davor Kapac

BOGO GRAFENAUER, Jugoslavenske medrepubličke in zunanje meje: »Administrativne« ali zgodovinsko zrasle? »Glasnik« Slovenske matice 1—2, Ljubljana 1991.

Jedno od najosjetljivijih poglavlja u povijesti pojedinih zajednica i naroda uvijek je bilo pitanje državnih i narodnih/etničkih granica. No, do novijega doba one su se, uglavnom, ustalile bilo prirodnim, povijesnim razvojem (npr., veći dio granica u Europi), bilo nametnutim ali već na duži rok ipak prihvaćenim graničnim crtama (npr., u Africi). U načelu, postoji sveopći svjetski dogovor o nepromjenljivosti državnih granica — do daljnjega. Među onim državnim i narodnim međama koje su se svima činile najstabilnijima u razdoblju poslije drugoga svjetskog rata bile su i jugoslavenske državne i republičke odnosno pokrajinske granice unutar SFRJ; stvorene su odlukama AVNOJ-a u ratu i odlukama nadležnih jugoslavenskih vlasti poslije završetka II. svjetskog rata te na temelju vanjskopolitičkih rješenja i dogovora nakon poraza nacifašističke koalicije. Tako se u prvih tridesetak godina veoma rijetko čuo i to tek pokoji glas u javnosti unutar SFRJ koji je stidljivo izrazio svojevrstu sumnju u pravednost, oportunističku itd. postojećih unutrašnjih, republičkih i pokrajinskih granica SFRJ. S druge strane, npr., u hrvatskoj poslijeratnoj emigraciji bilo je glasova koji su poricali sadašnje granice Republike Hrvatske, smatrajući da one moraju ležati mnogo istočnije, u Bosni i Hercegovini, barem na rijeci Drini; toga se i danas drži Hrvatska stranka prava u Republici Hrvatskoj. S druge strane, srbijanska emigracija zahtijevala je granice Velike Srbije, pa i duboko na teritoriju Hrvatske. Međutim, unatrag nekoliko godina sve češće, a pogotovo sada, u vrijeme intenzivne oružane agresije na Republiku Hrvatsku, u Srbiji i Crnoj Gori govori se o tome da su te granice zapravo bile administrativnog karaktera, samo privremene, dakle, ucrtane u zemljopisne karte odoka ili, pak, hirom/voljom samo jedne, i to autokratske osobe — Josipa Broza Tita, ili — povremeno se čuje — i Edvarda Kardelja; u vezi s time, ističe se da su njih dvojica postupali tako jer je prvi bio Hrvat a drugi Slovenac, dakle, bili su pristrani, i to u korist Hrvatske odnosno Slovenije. Od tih usmenih i pisanih razmišljanja i htijenja, međutim, krenulo se i u aktivno razaranje unutrašnjih graničnih meda, a to je praktično započeto srbijanskim ukidanjem vojvodanske i kosovske pokrajinske autonomije; akcija je dalje eskalirala »pobunom« di-